

Het Maarschalkerweerd-orgel in de Sint-Pancratiuskerk te 's-Heerenberg

Inhoud

Voorwoord 3

De orgelmaker 4

Samenvatting eindrapport Marcel Verheggen 6

De Sint-Pancratiuskerk, beschrijving van de kerkhistorie. 6

Het Maarschalkerweerd-orgel in de Sint-Pancratiuskerk 6

Beschrijving van het orgel en de restauratie (2011 - 2012) uitgevoerd door Elbertse Orgelmakers 12

Tot slot 30

Bijlage a: De inscripties van Maarschalkerweerd van C – H 31

Bijlage b: De inscripties van Maarschalkerweerd van c – h 32

Bijlage c: De inscripties van Maarschalkerweerd vanaf c^1 32

Dankwoord 33

Colofon 34

© Sint Pancratiusgeloofsgemeenschap 23 juni 2012

Druk: Enveloprint bv
Meniststraat 14/Postbus 42
7091 ZZ Dinxperlo
Tel 0315 65 96 96
http://www.enveloprint.nl/

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de locatieraad van de Sint Pancratius te 's-Heerenberg.

Het Maarschalkerweerd orgel in de Sint-Pancratiuskerk te 's-Heerenberg

---

Dit boekje is uitgegeven ter gelegenheid van

de feestelijke inzegening van het orgel op 23 juni 2012.

Voorwoord

“Alles wat adem heeft, Love de Heer (psalm 150)”

Soms kun je beter uitzingen wat diep in je hart leeft en woorden uit de rijke traditie gebruiken dan met een omhaal van woorden proberen duidelijk te maken wat je bedoelt.
In het boek van de psalmen vind je de woorden uit de traditie die je kunnen helpen om duiding te geven aan het leven zoals dat jou overkomt. Je vindt er liederen van hoop en troost, van jubel en vreugde, maar ook van pijn en verdriet, van verlatenheid. Al eeuwen lang zingen we in onze kerken die liederen en geven zij de juiste kleuren aan de liturgie en onze intenties.
Hoe mooi is het dan, als het koor dat de zang van de gemeenschap ondersteunt, de liederen goed heeft ingestudeerd en de betekenis ervan in het hart voelt.
Die gemeente- en koorzang wordt ondersteund door muziekinstrumenten. Wij zijn in onze kerken gewend (en verwend) met de koningin onder de instrumenten, het orgel. Door groot vakmanschap is door orgelbouwers een instrument ontwikkeld dat zoveel klankkleur heeft, dat het voor iedere stemming van het mensenhart de juiste ondersteuning kan bieden. Bij elk lied hoort een juiste registratie en als dat klopt dan wordt zingen en spelen, dubbel bidden.

In onze Pancratius kerk hebben we een groot, mooi en rijk orgel. Haar prominente plaats is achter ons, op de koorzolder. Prominent zichtbaar is zij niet, al is ze het aankijken zeker waard. Maar ze laat zich wel horen. De laatste jaren echter maar heel zelden. In de jaren dat ik hier ben, kan ik de keren dat ik haar heb gehoord op de vingers van één hand tellen. Gelukkig hebben we de juiste vakmensen gevonden die al hun kundigheid hebben ingezet om te zorgen dat het monumentale orgel op nieuwe adem haar klanken kan laten horen. En hoe…! Ja zelfs op fluistertonen legt zij accenten in de muziek en ondersteunt zij onze zang. En…. als ze alle adem verzamelt en alle registers opentrekt dan jubelt zij het uit!
Dankbaar mogen we zijn dat we met de koningin van de instrumenten in ons huis, Gods lof kunnen zingen. Aan haar, ons orgel zal het niet liggen, dus ….

Alles wat adem heeft, Love de Heer.

Ben Aarsen, pastoor

De orgelmaker

Toeval ? - Òf heeft het gewoon zo moeten zijn!

Onze “wortels” liggen bij Maarschalkerweerd, alwaar mijn grootvader zich van jongste knecht heeft opgewerkt tot meesterknecht.
Alle Maarschalkerweerd-orgels uit zijn periode dragen iets van ons orgelmakers-geslacht in zich.

Van 1895 t/m 1917 is mijn grootvader werkzaam geweest bij Maarschalkerweerd. Daarna startte hij zijn eigen orgelmakerij.
Vele van de orgels van Maarschalkerweerd ken ik persoonlijk en vele ervan hebben wij in onderhoud, gerestaureerd en zelfs gereconstrueerd.

Er zijn maar enkele pijporgels van Maarschalkerweerd die ik nog nooit had “ontmoet” en één daarvan was het orgel van ’s-Heerenberg.
Dat maakte mij als orgelmaker nieuwsgierig naar dit instrument, maar om de een of andere reden kwam het er niet van het orgel te bezoeken hoewel wel enkele pogingen door mij werden ondernomen.

Op 9 juni 1997 lag er een uitnodiging voor het maken van een restauratieofferte op de mat en het betrof het pijporgel van ’s Heerenberg.
Op 4 juli daaropvolgend heb ik de offerte ingestuurd en na enige tijd ontving ik een afwijzing. De restauratie werd aan een andere orgelmaker gegund. Dit was een grote teleurstelling voor mij en mijn medewerkers omdat we er eigenlijk al naar uitzagen.

12 jaar later, op 5 mei 2009 lag er op de mat opnieuw een uitnodiging (met een uitgebreid omschreven restauratieplan van orgeladviseur Marcel Verheggen) om een restauratieofferte voor… ja het ’s Heerenbergse orgel!
De geplande restauratie van 1997 had geen doorgang gevonden.
Opnieuw kroop ik door het orgel en heb alles goed onderzocht en een offerte uitgebracht.
Deze keer hadden we succes. De restauratie werd ons gegund en we konden in januari 2011 aan de slag.

Tijdens de restauratie hebben mijn collega’s en ik volop genoten van de mooi gemaakte orgeldelen, die allen door onze handen zijn gegaan en werden gerestaureerd.
Het verdwenen houten pijpwerk van de Fluit Travers 8vt en de Fluit Amabilis 4vt hebben wij gereconstrueerd en verdere wijzigingen in het pijpwerk zijn ongedaan gemaakt.

Tijdens de restauratie hebben wij veel steun gehad van orgeladviseur Marcel Verheggen die ons met raad en daad bijstond evenals Rijksadviseur Rudi van Straten. Ik wil beiden hiervoor hartelijk bedanken.
Ook de heer Jan Loskamp wil ik hartelijk bedanken voor de goede zorg die hij aan ons heeft besteed tijdens de werkzaamheden in de kerk.

Na de voltooiing van de restauratie in onze werkplaats te Soest werd het orgel weer overgebracht en geheel op de oorspronkelijke manier op het zangkoor opgebouwd.
Nadat deze opbouw technisch was afgewerkt nam ik de intonatie van het pijpwerk ter hand. Voor mij een heel bijzondere klus. Het intoneren van en naar een klank die zeer waarschijnlijk door mijn eigen grootvader in 1907 was aangebracht.

Toeval? Nee…. het heeft zo moeten zijn!

Ten slotte wil ik U allen hartelijk bedanken voor het vertrouwen dat U in ons bedrijf heeft gesteld.
Als team hebben we met zeer veel overtuiging en plezier aan dit prachtige pijporgel gewerkt; daarnaast was er een prettig contact met de betrokkenen in ’s-Heerenberg.

Hans Elbertse, Orgelmaker

Samenvatting eindrapport Marcel Verheggen

De Sint-Pancratiuskerk, beschrijving van de kerkhistorie.

De eerste kerk in 's-Heerenberg was een kapel die behoorde bij de burcht, gebouwd rond 1259. Vanaf 1399 deed deze kapel formeel dienst als parochiekerk. Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog werd de kerk door voortdurende schermutselingen volledig verwoest. In 1612 werd begonnen met de bouw van een nieuwe kerk, maar ditmaal voor de protestante gemeente. Deze kerk wordt nu nog altijd gebruikt door de PKN-gemeente. Pas eind 18de eeuw kon de eerste schuurkerk worden ingericht voor de katholieken die echter al spoedig veel te klein bleek te zijn. Amanda van Bauwstetter, een zeer rijk inwoner van 's-Heerenberg, liet daarom op eigen kosten een kerk in zijn tuin bouwen en droeg deze in 1805 over aan de katholieken. Deze kerk deed dienst tot 1897 waarna hij gesloopt en vervangen werd door de huidige grotere kerk op een nieuwe locatie aan de Markt.

Architect Wilhelm Victor Alfred Tepe (1840 - 1920) was verantwoordelijk voor het ontwerp, aannemer Hendrikus Wilhelminus Koelman uit Aalten voerde het werk uit. De eerste steen van de huidige kerk werd gelegd op 22 mei 1896. Krap anderhalf jaar later, op 17 augustus 1897 werd de kerk ingezegend door Z.D.H. Mgr Henricus van de Wetering.
Het is een neo-gotische kerk, niet georiënteerd, met veel fraaie interieurelementen van de hand van Friedrich Wilhem Mengelberg (1837 - 1919).
Inmiddels is de kerk zowel in- als uitwendig geheel gerestaureerd waardoor ze er uitstekend bij staat.[1]

Het Maarschalkerweerd-orgel in de Sint-Pancratiuskerk

De basis voor de beschrijving van de geschiedenis wordt gevormd door de archiefstukken in het parochie-archief, in het Maarschalkerweerd-archief en in het Vermeulen-archief.[2] Ook worden gegevens ontleend aan het onderzoek van het orgel zelf en aan de beschrijving van het orgel door Dhr. Mensing die geschreven zijn naar aanleiding van de restauratie in 1957/1958[3].

---

[1] *De gegevens in deze paragraaf zijn tot dusverre grotendeels ontleend aan:*
Old Ni-js, jaargang 14 nr. 38, augustus 1997: 100 jaar Sint-Pancratius 's-Heerenberg, Stichting Heemkunde Bergh, 1997

[2] *Het parochie-archief is aanwezig in de pastorie van de kerk te 's-Heerenberg, het Maarschalkerweerd-archief is aanwezig in de letterenbibliotheek van Universiteit Utrecht, het Vermeulen-archief is wat deze periode betreft aanwezig in het Flentrop archief bij orgelbouwer Flentrop te Zaandam. In het eindrapport van de restauratie, waar dit artikel een samenvatting van is, vinden uitgebreide verwijzingen plaats naar de betreffende bronnen.*

[3] *Met dank aan Dhr. Mensing voor het beschikbaar stellen van deze gegevens.*

Uit een oude foto en sporen van oude bevestigingen op de vloer kan geconcludeerd worden dat bij deze gelegenheid de speeltafel van de middenpositie naar de zijkant verplaatst is.
In 1957/1958 is er in twee fases groot onderhoud gepleegd door de firma Pannekoek & Vermeux. Het betrof een schoonmaak en herstel. De belangrijkste wijzigingen hadden betrekking op de dispositie.

Foto van organist ten Have uit 1935[8]

De Vox coelestis 8' werd teruggeschoven tot Salicet 4'waarbij hoogste octaaf werd bijgemaakt, de beide houten registers Fl. travers 8' en Fl amab 4' werden wegens wormvraat vervangen door een nieuwe Sexquialter en Speelfluit 2', bovendien werd de Mixtuur vernieuwd en de samenstelling ervan gewijzigd.
Bijna alle pijpwerk werd voorzien van nieuwe voeten wegens aantasting door tinpest. Voorts werd het transmissieapparaat van Bourdon 16' - Subbas 16' afgekoppeld en werden de panelen van het Hoofdwerk in de onderkas opengezaagd.
In 1977 vond een revisie en schoonmaak plaats door Jos Vermeulen. Hierbij werd tevens het toetsbeleg inclusief registertoetsen in kunststof vernieuwd. In 1982 werd het pneumatisch apparaat van het front hersteld door Jos Vermeulen en in 1990 werden de membranen vernieuwd door Flentrop Orgelbouw.

Regulier onderhoud en organisten
Uit het parochiearchief blijkt dat het orgel regelmatig gestemd is, meestal eenmaal per jaar. Deze stembeurten werden tot 1939 uitgevoerd door Maarschalkerweerd met als uitzondering het jaar 1933 waarin de firma Steinmann & Vierdag het orgel gestemd heeft. In 1960 heeft voor de laatste keer C. Pannekoek het orgel gestemd waarna het onderhoud in 1962 door Jos Vermeulen voortgezet werd.Per 1 augustus 1880 werd de organist W. Kok opgevolgd door J. ten Have. Deze J. ten Have wordt voor de laatste maal genoemd in 1937. In 1939 wordt gesproken over *organisten,* in 1943 wordt Dhr. Mentink als tweede organist genoemd, en in 1947 treffen we voor de eerste maal de naam van F. Mensing in het archief aan. In 1981 wordt de naam van Frans Thomassen als organist genoemd.

[8] *Old Ni-js, jaargang 14 nr. 38, augustus 1997:* 100 jaar Sint-Pancratius 's-Heerenberg, *Stichting Heemkunde Bergh, 1997, p 58*

De kas van de speeltafel is in de schellak gezet en daarna voorzien van een waslaag. Het naamplaatje met messing letters is gepolijst.

Het naamplaatje van Maarschalkerweerd.

De indeling van de vaste combinaties kon aan de hand van de indeling van de koppelregel, ondersteund door nog net leesbare potloodaantekeningen, en de indeling van de registerkastjes gereconstrueerd worden.

De ombouw van de speeltafel is geheel van eikenhout gemaakt. Dit type speeltafel zou door de fa. Weigle uit Echterdingen geleverd kunnen zijn en is op meerdere plaatsen toegepast.[11]
Het pedaal is gemaakt van eikenhout, de boventoetsen zijn voorzien van een opdik van palissander. De omvang loopt van C - d^1. c^0 van het Pedaal bevindt zich onder c^1 van het Hoofdwerk. De pedaaltoetsen lopen evenwijdig aan elkaar. De achterzijde van de toetsen (bij de bank) ligt iets hoger dan de voorzijde.
De boventoetsen aan de buitenzijden (bij C en d^1) zijn het langst, de lengte van de boventoetsen neemt naar het midden toe af. Het Pedaal is iets ingelaten onder de teenplank en kent een gebruikelijke "Einschub" met schuin geplaatst knieschot. De bank is van rood geverfd zachthout en is origineel.

Het gerestaureerde pedaalklavier

De omvang van de klavieren is van C - f^3. In de klavierlijst onder de toetsen bevinden zich van links naar rechts de knoppen voor de oplosser, de drie vaste combinaties en Vrije Combinatie. Er zijn geen afkortingen of andere aanduidingen gebruikt, maar gesteld kan worden dat de vaste combinaties als volgt functioneren; p, mf, t. Dit komt overeen met de gevonden aanduiding in het Maarschalkerweerd-archief. Bij de vaste combinaties kunnen naar believen handregisters worden toegevoegd.
De ondertoetsen van het Hoofdwerk (ondermanuaal) zijn voorzien van verticale frontons, de ondertoetsen van het Positief hebben schuin teruglopende frontons. De boventoetsen van beide klavieren zijn afgeschuind. De klavieren zijn uitgevoerd als balansklavieren.

[11] *Jos Laus,* Maarschalkerweerd & Zoon Orgelmakers te Utrecht, *Canaletto, Alphen aan den Rijn, 2008, 154-157*

Tot slot

Het orgel van Maarschalkerweerd in de Sint-Pancratiuskerk te ’s-Heerenberg is in volle luister hersteld. Om dit resultaat te bereiken waren er grote inspanningen nodig. Een belangrijke rol hierin speelde de parochiegemeenschap waar een aantal zeer betrokken mensen deze restauratie mede hebben gedragen. De Rijksdienst heeft belangrijke inhoudelijke en financiële bijdragen geleverd waarbij Rudi van Straten bijzondere dank verdient voor zijn inzet en steun. Mijn dank gaat ook uit naar Drs. J. Boogaarts, Dhr. B. Mensing en Dhr. J. Loskamp voor hun adviezen en medewerking aan de totstandkoming van deze restauratie.
De firma Elbertse Orgelmakers heeft zich op uitstekende wijze van haar taak gekweten. De restauratie is met uiterst veel zorg, vakmanschap en betrokkenheid uitgevoerd. De samenwerking tussen alle betrokkenen liep voortreffelijk.

Ik wens de parochie van harte geluk met het financieel en organisatorisch volbrengen van deze onderneming. Het orgel is herboren. Het speelt en klinkt op zeer muzikale wijze en kan een belangrijke bijdrage leveren aan de liturgische vieringen. Tevens kan het orgel ingezet worden als concertinstrument. Verder heeft het als bijzonderheid de aanwezigheid van twee houten fluitregisters die nergens anders in het oeuvre van Maarschalkerweerd meer voorkomen. Het bewaarde oeuvre van Maarschalkerweerd is verrijkt met een zeer fraai en kleurrijk instrument!

Van harte proficiat!

Marcel Verheggen

KKOR-adviseur
(Katholieke Klokken en Orgel Raad)

Dankwoord

De restauratie van het Maarschalkerweerd-orgel in onze Pancratiuskerk werd mede mogelijk gemaakt door de financiële ondersteuning van het R.C.E. en vele fondsen en stichtingen:

Prins Bernard Cultuurfonds, Amsterdam

Stichting tot Behoud van het Nederlandse Orgel, Elburg

Stichting Berghs Belang, 's-Heerenberg

Stichting Het Gasthuis Bergh, 's-Heerenberg

Stichting Stadskern 's-Heerenberg te 's-Heerenberg

Stichting de Verenigde Stichtingen : De Armenkorf, Terborg

: Het Gasthuis, Gaanderen

Olga Heldring Fonds, Amsterdam

Rabobank Graafschap – Zuid, 's-Heerenberg

Meindersma – Sybenga Stichting, Molenend

Ook van parochianen hebben wij meerdere giften mogen ontvangen voor de restauratie van het orgel.

Wij danken alle gulle gevers voor deze financiële ondersteuning. Zonder hun bijdrage zou dit prachtige instrument niet meer in oude glorie zijn hersteld.

Ook willen wij dankzeggen aan de adviseurs van de K.K.O.R., dhr. J.Boogaarts en Marcel Verheggen , de adviseur van het R.C.E., dhr. R van Straten, maar zeer zeker ook aan de medewerkers van Elbertse Orgelmakers b.v.
Zij hebben een geweldige prestatie geleverd en met het gehele team is op een zeer prettige wijze samengewerkt.

Jan Loskamp namens de Locatieraad van
geloofsgemeenschap St. Pancratius

